

Furcsa, hogy említés nélkül marad ezekben a verseknél a költő impresszionisztikus látásmódja, pedig ebben a korszakában talán a legerősebb. Különösen szembevetendő az impresszionista jegyek egymásbajátszása Juhász ekkori költészetében. (A *Magyar táj, magyar ecsettel* c. vers valóban Szokolcán íródott, de túlzás azt állítani, hogy a *Tisza* szó kihagyásával szakolcai vers lehetne.) Szalatnai igen helyesen mutat rá arra, hogy az ebben a korszakban újraközölt Juhász versek rokonságot mutatnak szakolcai hangulatával és ezért kerülnek elő. De téved, amikor azt hiszi, hogy a *Gioconda* c. is ezek közé tartozik, az újraközlést az magyarázza, hogy ekkor ellopták Leonardo da Vinci kését, és aktuális lett Juhász verse.

Nem osztozhatunk Szalatnainak abban a véleményében sem, amit Juhász prózájáról ír: „Szokolcán Juhász Gyula publicisztikájának még csak az elején tartott. A nagy publicista később, 1918-ban kezdi pályafutását Szegeden.” (245. l.) Szalatnainak ebből a megállapításából módszertani hibájára is fény derül. Nem veszi figyelembe eléggé a Juhász-életmű Szokolca előtti szakaszát. A váradi publicista Juhász Ady mellé emelkedik minőségben és mennyiségben is. Ott szinte évenként több publicisztikai írása van, mint az egész szakolcai korszakában. És az, hogy Szokolcán több a vers, azzal is magyarázható, hogy publicisztikai lehetőségei nagyon kicsik voltak. (Tévedés az, hogy Juhász a szakolcai évek alatt is munkatársa maradt a váradi lapoknak [121. l.], azok nagyon kevés első közlést jelentettek meg ekkor tőle.)

Szalatnai könyvének befejező része a szakolcai emlékek és hatások további kutatása a Juhász-életműben. Mivel csak a „szakolcaiságra” szűkül le a vizsgálat szempontja, elkerülhetetlenül torzít, és ott is megnöveli ezt a hatást, ahol már más motívumok uralkodnak. Igaz, hogy jó érzékkel keresi ki a szakolcai emlékek késői jelentkezését, de néha ott is keresi, ahol nincs. Pl. a *Falusi harang verse* c. vagy az *Annának utólszor* c. verseknél, az utóbbi „boldog visszhang bús szőlőhegyen”

utalása nyilvánvalóan Váradra vonatkozik; a *Reátok gondolkod* c. versben csak „Kedves, dicső fiúkról” van szó, még nem biztos, hogy a szakolcai diákjait iratja.

Végül néhány filológiai megjegyzés: A Bulyovszky-díj elnyerésének történeténél a szerző idézi a díjnyertes verset (persze, teljes egészében idézni fölösleges volt), de nem a pályázatra beküldött, hanem egy korábbi változatot. Hivatkozás történik a Kilyényi-hagyatékban (Szegedi Somogyi könyvtár) levő Smodits Zoltán gépiratára, de az nem Juhász-vers-elemzéseket tartalmaz, csak általános elemelkedéseket Juhász lírája kapcsán. Annak az emlékezésnek hitelességében kételkedni lehet, miszerint az új tanárnak egyik versét fölolvasták a diákok az órán. Hihetetlen, ha arra gondolunk, hogy ez a Juhász-vers szerelmes vers volt, és maga Szalatnai is írja más helyütt, hogy a költő az önképzőkörben nem engedte saját verseit szavalni. Ignotus leveleinek dátuma 1911. dec. 14, nem 6. Ha dedikációkat is idéz a szerző, hadd írjunk mi is ide egyet még: *Juhász Gyulának régi barátságával, régi váradi napok emlékéül 912. dec. 8. Dutka Ákos.* (Dutka Ákos Verses Könyve. 1908–1912. A Szegedi Somogyi könyvtárban levő Kilyényi-hagyatékban.) A levélközlésekről csak azt jegyezzük meg, hogy forrásként nem használhatók, mert egy sincs közöttük, ami hibátlan lenne, különösen hibás a 140., 142. és a 144. lapon közölt levél. (Kimaradt egy elkeseredett hangú szakolczi levél [1912. febr. 1.], melyet Pásztor József közölt a *Sinház* 1946. máj. 23–29-i számában. A prózai cikkek bibliográfiáját is ki kell egészíteni a következő írásokkal: *Aforizmak.* A hét, 1911. okt. 22-i és nov. 19-i számában. *A holnap városa.* Nagyvárad Napló, 1911. dec. 24. *Új hőrosok.* Szeged és Vidéke, 1912. júl. 2. és *Új szépségek felé.* Szeged és Vidéke, 1912. júl. 10. (Az utóbbi kettő névtelen.)

Bármilyen álláspontról vitatkozunk is Szalatnai könyvével, értékéről mindenképpen elismeréssel kell szólnunk.

Ilia Mihály

SOLTÉSZ ZOLTÁNNÉ: A MAGYARORSZÁGI KÖNYVDÍSZÍTÉS A XVI. SZÁZADBAN

Bp. 1961. Akadémiai K. 195 l. 72 t.

Soltész Zoltánné könyvével az utóbbi években megjelent könyvtörténeti monográfiák sora értékes művel gyarapodott. A magyar könyv történetének egészét vagy egy-egy korszakát vizsgáló, a magyarországi nyomdák működésének eredményeit bemutató és életét ismertető művek után Soltészné szorosan csak a magyarországi nyomdák könyvdíszítő munkáját veszi vizsgálat alá. A könyvdíszetek megjelenését, eredetét, elterjedését vizsgálja, de a könyvdíszetek körét

nem szűkíti a szöveg megértését elősegítő alakos ábrázolásokra, hanem számba veszi a kevésbé értékes, csupán a könyv esztétikai megjelenését szolgáló díszítő elemeket is. A könyvének szövegrészéhez csatolt „Nyomtatványok mutatója”-ból kiderül, hogy több mint 300 XVI. századi könyv díszítését dolgozta fel. A „Katalógus”-ban nyomdánként csoportosítva az „Illusztráció”, „Címlapkeret – keretdísz”, „Nyomdászjegy”, „Cimer”, „Fejléc – Záródísz”, „Iniciálé” szerint rend-

szerzi a díszítőelemeket. Egyrészt megállapítja az egyes könyvdíszek származását, a hazai metszetek, az egyes könyvek díszítésének előképeit. Vizsgálja a hazai mesterek tevékenységét, külföldi és egymáshoz való kapcsolatukat.

A fametszettel díszített könyv magyarországi megjelenését vázolja fel bevezetőben. A külföldi fametsző művészet és kódexeink kapcsolatát, a külföldön megjelent, de magyarországi használatra szánt könyvek fametszeteit ismertetve és az eddigi kutatás eredményeit röviden összefoglalva megmutatta, hogy a grafikus művészeteknek csaknem minden műfaja, művészi és technikai eredménye eljutott hazánkba, de a grafikai eljárások művelése csak nehezen és csupán csak a XVI. századi hazai nyomdák működésével honosodott meg. Ósnyomdánk nem vették igénybe a könyvillusztrációt.

A XVI. századi hazai nyomdák külföldi példák után indultak. Soltészné megkereste azokat a külföldi nyomdákat, amelyek hatása döntő volt nyomdánk könyvdíszítő működésére. Honterus brassói nyomdájának kapcsolata Aldus velencei könyveivel szemmel látható, de könyvdíszítő törekvései első sorban baseli példák nyomában járnak, Sylvester János könyvei a bécsi könyvnyomtatás, a Singriener-nyomda eredményeit hasznosítják. A kolozsvári Hoffgreff – Heltai-nyomda könyvdíszítése wittenbergi példákat követ. Basel, Bécs és Wittenberg hatása állandó marad a század folyamán, és nyomdánként, valamint nyomdászokként különböző mértékben mutatkozott. Példájuk nyomán megjelentek a hazai könyvdíszítő törekvések is.

Honterus, a humanista, az Aldus-könyvek nyomán indult, de a grafikus, aki Baselen képezte ki magát kiváló kartográfussá, baseli hatásokat mutat. Wagner Bálint, aki Honterus halála után a nyomdát vezette, Brassóban rézmetsző műhelyt rendezett be. Bár a műhelynek nem volt jelentős hatása, Wagner officinájában már helyi mester működésének is jelentős nyoma van. Holbein „Haláltánc”-metszetei nyomán Wagner „Imagines mortis” c. művének illusztrációit L. F. mester készíti, és később is dolgoznak Brassóban helyi mesterek. A brassói nyomda külföldi eredetű könyvdíszít keveset használt, helyi művészekkel dolgoztatott, közöttük a nyomda életének utolsó szakaszában működő ismeretlen mesterrel, aki a kor legjobbjai közé tartozott. – A Sárvár-Újsziget-i nyomda könyvdíszítő művészetében is Bécshez kapcsolódik. Kiadványainak címlapjain, iniciálékészletein a Singriener-nyomdával kapcsolatban volt kismesterek közvetlen hatását figyelhetjük meg. Könyvdíszeit, hihető, hogy Johannes Strutius hozta magával, sőt lehet, hogy maga is készített met-

szeteket. Az Új Testamentum Lucas Cranach hatását mutató nagy kálváriaképeinek készítőjét, J. S. mestert Soltészné Johannes Strutiusal azonosítja.

A kolozsvári Hoffgreff – Heltai-nyomda díszítő munkája wittenbergi nyomokon indult el. Az öt évtizeden át működött nyomda első díszei Hans Luft wittenbergi nyomdász közvetlen hatását mutatják. A Luft által foglalkoztatott fametsző gárda élén Lucas Cranach állott, és a szerényebb nyomdádíszeket is ezek a művészek, közöttük Jacobus Lucius Transylvanus készítették. Ő közvetlenül is dolgozott a kolozsvári nyomdának. A feltehetően brassói születésű mester Honterus műhelyében tanult, és innen lehetett kapcsolata a kolozsvári nyomdával. – A kolozsvári nyomda Luciusal állandó kapcsolatban volt. Így könyvdíszeti állandó nyugati hatást mutatnak. De hatással voltak a Heltai-nyomdára frankfurti nyomtatványok is. E hatást a szerényebb tehetségű helyi mesterek munkáin mérhetjük le. Ezek gazdag díszítőanyagot hoztak létre. Munkásságuk jelentősége nagy, nemcsak mennyiségben, de minőségben is, Lucius mellett S. I. R és G. C. mesterek munkájával a kolozsvári nyomda XVI. századi fametszésünk legfontosabb centruma lett.

Tovább vizsgálva nyomdánk könyvdíszzeit – az egyetlen, az ósláv egyházi könyvek festett díszítését követő, brassói Coresi nyomdát kivéve – nyugati könyvek díszítését veszik példának könyvnyomdánk. Huszár Gál és Dávid, Török Mihály bécsi metszeteket használt. Időrendben követi őket a debreceni nyomda vezetésében, de jelentőségben föléjük emelkedve, a Bécsből menekült lengyel származású Hoffhalter Rafael. A Németalföldön és Zürichben is járt sokoldalú mester Bécsben nemcsak mint nyomdász emelkedett ki, hanem mint metsző is jelentős. Noha a nyomdászat minden idejét lekötötte, és így művészi tevékenysége elapadt, de amikor Debrecenben megtelepedett, a metsző is újra munkához látott. Ő a mestere nyomtatványai címlapkereteinek és az azokban levő címerábrázolásoknak. Debrecenből távozva, különös figyelmet érdemelnek Gyulafehérvárott készített anti-trinitárius szellemű Szentháromság-ábrázolásai. Hoffhalter Rafael halála után fia, Rudolf elhagyta Erdélyt, és Alsólendván, Dráva-vásárhelyen dolgozott, apja metszeteinek felhasználásával. Ez az anyag, mikor a nyomda működését Miksa király közbelépésére megszüntette, egy évtized múltán Manlius nyomdájának nyomdádíszeti közé került.

A debreceni nyomdát Hoffhalter Rafael távozása után előbb Komlós András, majd Hoffhalter Rudolf vette át. Komlósnak a kálvinizmushoz alkalmazkodó puritánabb, az emberi alakot díszül fel nem használó

könyvdíszai, az ornamentális lapok ötvös-mintakönyvek alapján készültek. Hoffhalter Rudolf is csupán iniciálisokkal, címerdíszekkel gazdagította a nyomda készletét, az alakos illusztrációt ő is mellőzte. Kevés művészi értékű könyvdísz-állománya volt a Bornemisza – Mantskovits-nyomdának is.

Egy időben, 1578-ban és 1582-ben három nyomda kezdette meg működését, amelyeknek jelentősége túlnyúlik a XVI. század keretein. Közülük a Manlius-nyomdának nincs sok köze – bár könyvei metszetekkel ékesek – a magyarországi könyvdíszítés fejlődéséhez, rézmetszetei azonban legelső jelentkezései e műfajnak. Annál fontosabb szerepe volt a nagyszombati és a bártfai nyomdának. Telegdi Miklós Bécsben vásárolt nyomdájának könyvdíszai is bécsi minták hatását mutatják. Hans Rebell, Richard Atzel neve szerepel a minták mesterei között. A Singriener-nyomda kismesterei is megjelennek itt. Iniciálék, záródíszek mutatják kapcsolatukat velük. De az illusztrációk is bécsi példák után készültek, azonban a nyomda már önállóan is készített könyvdíszeket. Kalendáriumainak hónapábrázolásai Beham-metszetekkel tartanak kapcsolatot. Pécsi Lukács könyve, a „Szűzek koszorúja” a prágai kiadás metszeteit vette illusztrációi példájának.

A bártfai nyomda kezdő évtizedeiben Gutgesell Dávid még túlnyomó részben külföldről származó klisékkel dolgozott. Utóda, Klösz Jakab, az a század végén, 1597-ben vette át a nyomda vezetését, a XVI. század maradék pár évében is figyelemre méltót alkotott a könyvdíszítés területén is. A kolozsvári nyomdának is dolgozó bártfai G. C. mester és egy, nála sokkal nagyobb tehetségű ismeretlen bártfai mester már a hazai grafikus művészet fél évszázadának eredményeit összefoglaló művészetükkel tudnak eredetét, önállót is alkotni a Klösz-nyomdának készített metszeteiben.

Soltész Zoltánné könyvének tartalmi áttekintése is képet ad arról, hogy hazai könyvnyomdánk működésének megindulásával hogyan kezdődik és nyer tért a középkori miniatúrafestészet helyett a grafika alkalmazása. A külföldi nyomdák díszítő-művészete ekkor már évszázados eredmények

alapján dolgozott, természetes az, hogy a magyar nyomdák grafikus művészete ezeket az eredményeket vette figyelembe, választotta például. Baseli, bécsi, wittenbergi és frankfurti mesterektől tanulnak, utánozzák műveiket. Másodlagosan használnak külföldi kliséket is, de csakhamar készülnek Magyarországon is metszetek. Igaz, a külföldi mesterek hatása – Holbein és Cranach művei járnak az élen – az egész századon át érezhető, de már vannak magyar mesterek is, akik legtöbbször egymástól függetlenül, kronológiai rendbe nem sorolhatóan működnek, nemegyszer magas színvonalú műveket alkotva és megteremtve a XVI. század, a magyar barokk könyvdíszítését.

Soltész Zoltánné alapján a művészet-történetész szemével vizsgálja a XVI. század könyvdíszit. Művészi hatásokat, ösztönzéseket mér le és kísérel meg rendszerezni. Könyvének nagy eredménye, hogy egy új művészeti ág kialakulásának tényezőit, folyamatát tisztázza. Am könyvtét haszonnal forgatja majd, és nélkülözhetetlen segédkönyvként használja a könyv történetének bármilyen szempontú kutatója is. Hetvenkét képtáblája a lehetőség teljes corpora a XVI. századi könyvdíszeknek, s csak egy hiányát érezzük, hogy a külföldi hatásokat – a pontos irodalmi utalások mellett – nem illusztrálta legalább a főbb művekben. Aki a XVII – XVIII. századok könyvdíszítését valaha tanulmányozta, tudja azt, hogy a jövőben az ez irányú kutatómunka milyen segítséget kapott Soltészné könyvében. Hiszen pl. a XVI. századi záródíszek élete a XVIII. századba is belenyúlik.

Végül a könyv jelentős irodalomtörténetészeink számára is. Szerzője példát adott egy korábban megjelent tanulmányában (MK 1957) arra, hogy a könyvdíszek segítségével a tévesen meghatározott könyvek megjelenési adatai helyesbíthetők. A hely és nyomda, valamint évszám adatait nélkülöző vagy címlaptalan könyvek a sokszor bizonytalan betűvizsgálat helyett biztosabb meghatározási alapot nyertek a könyvdíszek vizsgálatával. E munkában Soltész Zoltánné könyve nélkülözhetetlen segítő lesz.

Jenei Ferenc

Gerics József: Legkorábbi gesta-szerkesztésünk keletkezésrendjének problémái. Akadémiai K. 1961. 112 l. (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 22.)

Gerics „eredeti formájában kandidátusi értekezésnek szánt” (5. l.) munkájával egy nagy múltra visszatekintő kérdéskörhöz kap-

csolódik, és kíván eredeti megfigyeléseivel az eddigi megállapításokon finomítani, módosítani: a kérdéscsoport egy részét megnyugtató megoldáshoz juttatni. Gerics munkája már tárgyával magára vonja figyelmünket, mód-szere és eredményei pedig jelentőse teszik. A kérdést általában szövegösszehasonlítás formájában veti föl, majd a szövegeket